

ΝΙΚΗΤΑΣ ΣΙΝΙΟΣΟΓΛΟΥ

ΜΑΥΡΕΣ ΔΙΑΘΗΚΕΣ

Δοκίμιο για τὰ ὅρια
τῆς ἡμερολογιακῆς γραφῆς

Περιεχόμενα

<i>Mare tenebrosum</i> (Ἄντι προλόγου)	13
Βιβλιογραφική σημείωση	38
<i>Κάρλ Σμίτ</i>	
Tu quis es?	41
Ἡ ἀναζήτηση τοῦ χαμένου χώρου	49
Nullum crimen sine lege	55
Λεβιάθαν	60
Σοφιστική θεολογία	63
Ἡ ἐπιστροφή τοῦ δήμιου	68
Ἡ «δικαιοσύνη» σας, τὰ λάφυρά σας...	74
Φασισμὸς καὶ ἀναρχομυστικισμὸς	78
Οἱ Γερμανοὶ τώρα	84
ἌΟ Κάφκα ὅλους μᾶς ἐνώνει	86
Ἰδε ὁ λυκάνθρωπος	93
<i>Μάρτιν Χάιντεγκερ</i>	
ἌΟ κόσμος μας, αὐτὸς ὁ πόρνος	99
Ἐναντίον τῆς «Εὐρώπης»	112
ἌΟ μύθος τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀπώλειας	119
ἌΟ δεσποτεία τοῦ Κανένα	126
Ποντάροντας στοὺς ναζι	130
Μετὰ τὴν καταστροφή	135
Τὸ ρόδο χωρὶς γιατί	143

Ὁ Χάιντεγκερ στὴ Σιγκαπούρη

In limbo	155
Ἀθήνα-Σιγκαπούρη, Βερολίνο-Ὁσλο	156
Ἔσω ἔξω	160
Ἐργοτάξιο	162
Νεωτερικότητα καὶ flânerie	162
Δίχως κέντρο	164
Ἐμποδισμὸς	166
Maxwell Food Centre	168
Zollikon	170
Σουπερμάρκετ	172
Golden Mile Complex	173
Orchard Road	177
Can Can	181
Ἡ ἀγάπη τοῦ μακρὰν	183
Μόνωση	187
Κουτάκια Guinness	190
We built a nation	192
In Oriente primus	197
Μὰ Ζοὺ	199
Verjudung	200
Peripsema	204
Auctoritas non veritas facit legem	210
Verfassungslehre	214
Κάποια μέρα	217
Kaiserhof	217
There is no there, there	221
Σημειώσεις	227
Πρῶτες δημοσιεύσεις καὶ ὀλίγες εὐχαριστίες	235

Mare tenebrosum

(Ἄντι προλόγου)

1

ΔΙΑΒΑΖΩ τὰ *Μαῦρα Τετράδια* τοῦ Μάρτιν Χάιντεγκερ καὶ τὸ *Glossarium* τοῦ Κὰρλ Σμίτ κι ἀναμετριέμαι μ' ἓνα παραγνωρισμένο εἶδος γραφῆς, ποὺ ἀντιστέκεται σθεναρὰ σὲ κάθε ἀπόπειρα κατάληψης. Εἶναι γραφὴ ὑπουλὴ καὶ περήφανη, μαεστρική καὶ πρωτεϊκὴ. Τὴ συναντᾷ κανεὶς στὴν ἀχαρτογράφητη περιοχὴ μεταξὺ φασιστικῆς ἰδεολογίας, ἡμερολογίου καὶ αὐθεντικοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἢ πάντως σὲ τέτοιες γκρίζες ζῶνες.

2

Μὲ συναρπάζει ἡ διάθλαση τοῦ ἠττημένου φασισμού στὴν ἐξομολογητικὴ γραφὴ. Καὶ τὸ εὐρύτερο ἐρώτημα τῶν δύο ἡμερολογίων: τί συμβαίνει στίς ιδέες μετὰ τὴ φαινομενικὴ τους συντριβή;

3

Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τους, ὁ Χάιντεγκερ κι ὁ Σμιτ ἀνήκουν στοὺς ἡττημένους τῆς Ἱστορίας· κι ὁμως τοὺς βλέπει κανεὶς νὰ περιελίσσονται στὶς ἀράδες τῶν *Μαύρων Τετραδίων* καὶ τοῦ *Glossarium* καὶ ν' ἀναπτύσσουν πολὺ προσωπικὲς καὶ ἐσωστρεφεῖς ἐκδοχὲς τῆς φασιστικῆς κοσμοαντίληψης, τὴν ὁποία εἶχαν ἄλλοτε στηρίζει δημοσίως. Εἶναι μιὰ παράξενη νίκη, ἡ νίκη διὰ τῆς γραφῆς· κι αὐτὴν διεκδικοῦν ὁ Χάιντεγκερ κι ὁ Σμιτ μεταπολεμικά, σὰν ἐκείνους τοὺς Ἰάπωνες ποὺ συνέχιζαν τὸν πόλεμο γιὰ χρόνια, ξεχασμένοι σὲ κάποια νησιὰ τοῦ Εἰρηνικοῦ, ἐπιβιώνοντας μισότρελοι στὶς ζοῦγκλες.

4

Ὁ Χάιντεγκερ κι ὁ Σμιτ θεωροῦν πὼς θὰ δικαιωθοῦν στὸ ἀπώτερο μέλλον· τότε ποὺ ἡ κοινοβουλευτικὴ δημοκρατία, ὁ ἀγγλοσαξονικῆς κοπῆς «κοινὸς νοῦς» καὶ ἡ φιλελεύθερη οἰκονομία θὰ ἀποδειχθεῖ πὼς ἦταν ὅ,τι ἐκεῖνοι ἐξαρχῆς εἶχαν προφητεύσει: ἡ ἐξαθλίωση τῆς Δύσης, κατὰ πολὺ δεινότερη καὶ ἀπ' τὸ Τρίτο Ράιχ.

Τὰ δύο ἡμερολόγια εἶναι διαθῆκες, ἐφόσον προορίζονταν γιὰ δημοσίευση *post mortem*. Τὰ γραπτὰ μένουν, λέμε, ἀλλὰ ξεχνᾶμε πὼς αὐτὸ ἰσχύει

καὶ γιὰ τὰ πιὸ ζοφερὰ γραπτὰ ἐξίσου, ὅσα ζητοῦν δικαίωση σὰν ὅλα τ' ἄλλα, ἀκόμη κι ἂν αὐτὰ δὲν πολυθέλουμε νὰ τὰ ξέrouμε.

5

Οἱ δύο διαθῆκες ἀφηγοῦνται τὴν ἔξοδο τοῦ Σμιτ καὶ τοῦ Χάιντεγκερ ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, εἰδικότερα τὴν ἔξοδό τους ἀπὸ τὸν πολιτικὸ στοχασμὸ τῆς νεωτερικῆς ἐποχῆς, ἐπομένως τὸν στοχασμὸ τῶν τελευταίων τριῶν αἰώνων, ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ δῶθε. Ἐκτροχιάζονται καὶ οἱ δύο διανοητικὰ καὶ διαγράφουν μιὰ ἐξαλλη πορεία, ἡ ὁποία μοιάζει ν' ἀρθρώνεται σὲ τρεῖς φάσεις: προηγεῖται ἡ ἐν θερμῷ ἀπόρριψη τοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῶν ἀξιῶν του, καθὼς ἐπίσης καὶ τοῦ φιλελευθερισμοῦ, τῆς μαζικῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κοινοῦ νοῦ· ἀκολουθεῖ ἡ παράδοση στὴν ἐλκτικὴ δύναμη καταστάσεων ἐκτάκτου ἀνάγκης, οἱ ὁποῖες τὸ 1933 ἀπονομιμοποίησαν τὴ λειτουργία τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ ἄνοιξαν τὸν δρόμο γιὰ τὴν κατίσχυση τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ· καὶ ἔπεται ἡ σισύφεια διολίσθηση τοῦ νοῦ στὴν πιὸ κρίσιμη διερώτηση τῆς φιλοσοφίας πρὶν ἀπὸ τὸν Διαφωτισμὸ: ὁ διάλογος καὶ ἡ ἔλλογη σκέψη ἐνώνουν πράγματι τοὺς ἀνθρώπους, ἢ μήπως ὅ,τι λανθάνει πέρα ἀπ' αὐτὰ τὰ «διανοητικὰ ἀχυρόσπιτα», κάτι ἐξωνομικὸ κι ἐξωλογικὸ, ὠμὸ καὶ βίαιο, ἀσύλληπτο καὶ ἀπαραμείωτο;

6

Καθώς φλερτάρουν μὲ τὰ ὄρια τοῦ Λόγου καὶ ζητοῦν νὰ τὰ παραβοῦν, τὰ δύο ἡμερολόγια σαγηνεύουν. Κατ' ἀρχὰς ὅμως σαγηνευτικὴ εἶναι ἡ μορφή τους, ποὺ ὑπόσχεται διαφάνεια, ἐνῶ στὴν πράξη ἀποκρύπτει τόσα.

7

Ἀπ' ὅλους τοὺς τρόπους τοῦ γραπτοῦ λόγου κανένας δὲν μοιάζει τόσο εἰλικρινῆς ὅσο ἡ ἐξομολογητικὴ καὶ ἡ ἡμερολογιακὴ γραφή. Ὅποιος ἐκ βαθέων βγάζει πάθη στὸ χαρτὶ καὶ τὶς καταδικές του σκέψεις γίνεται ἀμέσως ἀνθρώπινος, πολὺ ἀνθρώπινος, εὐάλωτος καὶ δυνατὸς συνάμα. Ὁ διαυγῆς ἑαυτὸς εἶναι κάτι ποὺ τιμᾶμε ὅλοι, ιδίως ὅταν δὲν πρόκειται γιὰ τὸν δικό μας.

8

Τὴν ἐντιμὴ γοητεία τοῦ ἑαυτοῦ καθὼς καθρεφτίζεται στὶς λέξεις (κι ἀνάμεσα στὶς λέξεις) τὴ νιώθουμε ἀμέσως, ὅποτε περιδιαβάζουμε τὶς ἀπαρχές τῆς ἐξομολογητικῆς λογοτεχνίας. Ἐκεῖ συναντᾶμε τρεῖς μοναχικοὺς ἄνδρες ποὺ ἄλλαξαν τὴν πορεία τῆς γραφῆς: τὸν Μάρκο Αὐρήλιο, τὸν Αἴλιο Ἀριστείδη καὶ

τὸν Αὐγουστίνου. Σὲ μιὰ κατεξοχὴν περίοδο μετά-
 βασης καὶ κατακερματισμοῦ, ὅπως ὑπῆρξε ἡ Ὑστε-
 ρη Ἀρχαιότητα, ἐκεῖνοι στράφηκαν ἔνδον γιὰ πρῶ-
 τη φορά καὶ διεκδίκησαν τὴν ἀμεσολάβητη (κατὰ
 τὸ δυνατόν) ἀποτύπωση τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τῶν πολὺ
 προσωπικῶν παθῶν του. Ὁ Αἴλιος Ἀριστείδης κι ὁ
 Αὐγουστίνος ἔγραψαν σὲ πρῶτο πρόσωπο, πράξη
 ἐπαναστατικὴ, ἐνῶ ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἀπευθύνθη-
 κε σὲ δεύτερο πρόσωπο στὸν ἑαυτό του, γεγονός που
 ἔχει λίγο πολὺ τὸ ἴδιο βάρος. Καὶ οἱ τρεῖς δείχνουν
 πὼς μέσα στὸν ἑαυτό κρύβεται ἓνα ἀναπάντεχο ψυ-
 χικὸ ἔρμα, ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀνασύρει διὰ τῆς
 γραφῆς καὶ τοῦ ἀναστοχασμοῦ, μιὰ ἐπικράτεια ψυ-
 χικὴ ἀνεξερεύνητη, ἡ ὁποία ἐμπνέει τὴ γόνιμη ἀνα-
 χώρηση εἰς ἑαυτόν, ἰδίως σὲ καιροὺς χαλεπούς. Ἡ
 ἐξομολογητικὴ καὶ ἡ ἡμερολογιακὴ γραφὴ ἔχουν τέ-
 τοιους εὐγενεῖς προγόνους.

9

Ὅταν λοιπὸν διάβασα τὰ *Μαῦρα Τετράδια* καὶ τὸ
Glossarium, ἔνιωσα δυσφορία. Εἶδα κάτι προσφι-
 λές, τὴν εἰλικρίνεια τοῦ ἡμερολογίου, ποὺ μὲ ἔλκει,
 νὰ συνάπτεται μὲ κάτι ἀπωθητικὸ, τὴ φασιστικὴ
 κοσμοαντίληψη. Ἡ ἀντίθεση ἀγαθῆς μορφῆς καὶ
 μαύρου περιεχομένου ἔγινε ἰσχυρὴ λογοτεχνικὴ ἐμ-
 πειρία, ἓνας στρόβιλος.

Ἐπειτα, ἐνῶ ἡ ἡμερολογιακὴ γραφὴ ἐπιδιώκει τὴ διαύγαση τῆς ψυχῆς τοῦ συγγραφέα, στὰ *Μαῦρα Τετράδια* καὶ στὸ *Glossarium* ἀναδύονται ψυχρὲς ἀδιαφανεῖς καὶ σιβυλλικὲς. Ἄντὶ νὰ ξεκαθαρίζουν τὰ πράγματα, συσκοτίζονται· κι αὐτὸ συμβαίνει ἀπὸ πρόθεση. Ἀμήχανος, βρέθηκα νὰ κοιτῶ τὸ ἀντεστραμμένο εἶδωλο τῆς ἐξομολογητικῆς γραφῆς: ἕναν Μάρκο Αὐρήλιο κι ἕναν Αὐγουστίνου πολὺ ζοφεροῦς, σαρδόνιους καὶ κάποτε γκροτέσκους.

Τὰ *Μαῦρα Τετράδια* καὶ τὸ *Glossarium* εἶναι φιλοσοφικὰ ἡμερολόγια. Δὲν περιέχουν διόλου ἔγνοιες τοῦ καθημερινοῦ βίου. Οὔτε βρίσκει κανεὶς στιγμιότυπα καθημερινά, σὰν κι αὐτὰ ποὺ παραδοσιακὰ καταγράφει ἡ ἡμερολογιακὴ γραφὴ, μυθοπλαστικὴ ἢ αὐθεντικὴ, ὅπως συμβαίνει, γιὰ παράδειγμα, στὰ *Σημειωματάρια τοῦ Μάλτε Λάουριντς Μπρίγκε*, στὸ *Ἡμερολόγιο ἐνὸς ἐφημέριου ἢ στὶς Μέρεις* τοῦ Σεφέρη, ὅπου ὁ περίπατος στὴν πόλη ἢ ἡ παρατήρηση μιᾶς κοπέλας στὸ λεωφορεῖο, τέτοια πράγματα μικρὰ καὶ καθημερινά, συνδέουν τὸ πρόσωπο μὲ τὸν περίγυρο καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Στὶς ἐγγραφές τοῦ Σμίτ καὶ τοῦ Χάιντεγκερ ἡ καθημερινότητα εἶναι λίγο πολὺ ἐξαϋλωμένη. Οἱ χαρὲς ἢ οἱ ἀναποδιές τῆς

κάθε ημέρας είναι άποϋσες. Κρίνονται ανάξιες καταγραφής κι ό περίγυρος άσήμαντος, δεδομένος ή και άδιάφορος.

Μοϋ έκανε μεγάλη έντύπωση αύτή ή έξουδένωση τής καθημερινότητας, πού φτάνει σχεδόν ώς τόν πλήρη παραμερισμό της, άν έξαιρέσει κανείς έλάχιστες έγγραφές. Μήπως καθρεφτίζει τή βαθύτερη ρήξη με τόν σύγχρονο κόσμο πού βιώνουν ό Σμίτ κι ό Χάιντεγκερ; Πάντως είναι άξιοπρόσεκτο πώς τó κύριο συμβάν πού λαμβάνει χώρα στα ήμερολόγια αύτά είναι ένα συμβάν από τήν ανάποδη ή ύπονοούμενο, όπως είναι πάντοτε ή άπουσία συμβάντων.

Τουλάχιστον ό Σμίτ κολλάει άποκόμματα έφημερίδων ανάμεσα στις σελίδες τοϋ ήμερολογίου του και τά σχολιάζει, διατηρεϊ έπομένως μιá μεσολαβημένη έπαφή με τήν επικαιρότητα. Ό Χάιντεγκερ, από τήν άλλη, μοιάζει πιό άποτραβηγμένος στους στοχασμούς του. Σε διαφορετικό βαθμό είναι κι οί δυό έγκλωβισμένοι, άν όχι καθηλωμένοι, σε ένα δικό τους σύμπαν διανοητικό. Και ή γραφή τους φαίνεται άπονευρωμένη, έπαναληπτική και έρμητική, ώσπου έξαφνα νιώθεις νά τή διαταράσσουν έξάρσεις μνησικακίας, άπογοήτευσης, πικρίας ή όργής, άκόμη και μιá ύποψία παραίσθησης ή και διαταραχής. Νομίζω πώς πρόκειται για άκούσια λογοτεχνήματα. Διότι, ένω ή «δράση» τους είναι μηδενική, κι ένω ή έπαφή με τόν περίγυρο δέν καταγράφεται καν, μιá ψυχική και διανοητική ένταση εκπύσσεται όξυκόρυφα και διαπερνά έκατοντάδες

σελίδες σάν ρεϋμα, αφανής κι όμως δραστική έντέλει, αν όχι συναρπαστική.

Πόσο πιό νοσηρά όριακό θα μπορούσε να γίνει ένα φιλοσοφικό ήμερολόγιο;

12

Γράφοντας στη Σιγκαπούρη τὸ δικό μου ήμερολόγιο για τὰ ήμερολόγια τοῦτα, πὸ ἔγινε τὸ τελευταῖο μέρος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, συνειδητοποίησα πόσο τρομακτική εἶναι, σχεδὸν ἀπάνθρωπη, ἡ ἀποκοπή τοῦ προσώπου ἀπὸ τὴν καθημερινότητα· κι όμως συνάμα ἔνιωθα ὅτι ὑπῆρξε δυνατὴ κι εὐκόλη γιὰ τὸν Σμίτ καὶ τὸν Χάιντεγκερ. "Όσο γιὰ μένα, δὲν τὴν ἐπιδίωξα οὔτε καὶ τὴν ἐπιθυμῶ — ἀκόμη.

‘Ο Χάιντεγκερ στη Σιγκαπούρη

Ἐργοτάξιο

Βανάκια μὲ ἐργάτες πηγαينوέρχονται πρῶτὸ καὶ βράδου, κατασκευές τεράστιες εἶναι παντοῦ ἐν ἐξελίξει. Νησι καὶ πόλη μαζί ἡ Σιγκαπούρη, μοιάζει μέρα νύχτα μὲ πόλη πού τινάζεται ἐδῶ κι ἐκεῖ σάν τίγρη τῆς Βεγγάλης καὶ ποτὲ μὲ νησι πού ἤρεμεῖ.

«Ὁ κόσμος ὅπου ζοῦμε», ἔγραψε ὁ Ἔρνστ Γιοῦνγκερ στὰ 1932, «θυμίζει ἐντελῶς ἐργοτάξιο ἀπὸ τῆ μιὰ του πλευρά, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐντελῶς μουσεῖο».⁴

Τὸ κονίαμα τῶν κατασκευῶν εἰσχωρεῖ στοὺς πόρους τοῦ δέρματος — εἶναι κάποιου εἴδους πνεῦμα— καὶ μὲ ὀδηγεῖ πρῶτα στὰ ἐργοτάξια τῆς Σιγκαπούρης. Τὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο θὰ τὸ ἐπισκεφθῶ τελευταῖο. Στὴν τσάντα μου κουβαλῶ ἕναν τόμο ἀπὸ τὰ *Μαῦρα Τετράδια* καὶ τὴ νέα ἔκδοση τοῦ *Glossarium* τοῦ Κάρλ Σμίτ.

Νεωτερικότητα καὶ flânerie

Λέμε πὼς τὰ *Μαῦρα Τετράδια* εἶναι ἕνα φρικτὸ κι ἔξαλλο ξέσπασμα ἐναντίον τῆς διαβόητης νεωτερικότητας. Ἀλλὰ τί θὰ πεῖ νεωτερικότητα; Νεωτερικὸς εἶναι ὁ τρόπος ὑπαρξῆς πού ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἐφήμερη, χρηστικὴ, ἐργαλειακὴ σχέση μὲ τὰ πράγματα καὶ τὸν κόσμο, λέει ὁ Χάιντεγκερ, κι εἶναι ἀπότοκο τοῦ ἐκφυλισμοῦ τῆς Δύσης, μιὰ παρατεταμένη ἐμπειρία κατακερματισμοῦ τοῦ κόσμου.

Στά 1952 ο Κάρλ Σμίτ λέει τὸ ἴδιο πράγμα: «Ἡ Γερμανία γίνεται κομμάτια πού τὰ μοιράζουν· ἡ Εὐρώπη γίνεται κομμάτια πού τὰ μοιράζουν· ἡ γῆ γίνεται κομμάτια πού τὰ μοιράζουν» (275 [14.5. 1952]). Για τὸν Σμίτ ἡ νεωτερικότητα (τριακόσια χρόνια εὐρωπαϊκῆς ἱστορίας) εἶναι μιὰ κακοχωνεμένη παραλλαγή καὶ στρέβλωση θεολογικῶν ἰδεῶν· ὅ,τι ὀνομάζουμε «ἐκκοσμίκευση», μιὰ ψευδο-θεολογία πού βάζει στὴ θέση τοῦ Θεοῦ διάφορες ψευδο-θεότητες, ὅπως εἶναι ὁ φιλελευθερισμός, τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὁ ἀγγλοσαξονικὸς ὀρθολογισμός, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὅ,τι ξεπήδησε ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ἄν ἔπρεπε μὲ μιὰ λέξη νὰ προσδιορίσω τὴ νεωτερικότητα, θὰ ἄφηνα στὴν ἄκρη ὅλα τὰ δεξιά καὶ μηδενιστικὰ φληναφήματα καὶ θὰ ἔπαιζα μὲ μιὰ λέξη: τὸν θραυσμό. Ἡ νεωτερικὴ ἐποχὴ εἶναι ἓνα πάζλ πού σκορπίζει θραύσματα ἐνόσω θραύεται τὸ ἴδιο. Ἡ νεωτερικότητα εἶναι θραυστήρια καὶ συνάμα συλλογὴ θραυσμάτων.

*

Νά τη λοιπὸν ἡ πολιτικὴ σημασία τοῦ flâneur, τοῦ καββαλιστῆ τῶν μητροπόλεων. Ὁ φλανέρ περιδιαβαίνει στοῦς καὶ γέφυρες, δρόμους καὶ βουλεβάρτα, τὰ βήματά του διαβάζουν τὴν ἀπόκρυφη γλώσσα τῆς νεωτερικῆς πόλης, τὸ ἓνα βῆμα διαδέχεται τὸ

ἄλλο μὲ τὴν ἀπροσχεδιάστη ἀκολουθία μὲ τὴν ὁποία μιὰ λέξη διαδέχεται τὴν ἄλλη ὅταν κανεὶς μονολογεῖ.

Ὁ φλανέρ εἶναι ρέκτης καὶ συλλέκτης· μαζεύει ἀπὸ τὸν δρόμο θραύσματα τῆς πόλης, πού εἶναι ἀνάλαφρα σὰν τὶς πεταλοῦδες καὶ πιὸ βαριά σὰν ταφόπλακες γιὰ νάνους ἢ γιὰ γίγαντες. Τὰ θραύσματα τὰ τροχίζει κατόπιν, ὅπως τρόχιζε ὁ Σπινόζα τὰ κάτοπτρα καὶ τοὺς φακούς, προσέχοντας μὴν εἰσπνεύσει τὴ σκόνη τους καὶ πεθάνει.

Δίχως κέντρο

Τί θὰ πεῖ νὰ βρίσκομαι σὲ ἓνα νέο μέρος, σὲ μιὰ πρωτόφαντη στὰ μάτια μου περιοχὴ ἢ γειτονιά; Τί θὰ πεῖ ἀντικρίζω ἓνα μέρος πού δὲν γνωρίζω; Κι ἔπειτα ποιά ὁρμὴ προκαλεῖ τὴ συνάντηση μὲ ἓναν τόπο καὶ ἀπὸ ποιά πηγὴ ἐξαρτᾶται ἡ ἔντασή της; Μόνον χάρη σὲ ἓναν προσανατολισμὸ τῆς ψυχῆς, γράφει ὁ Χάιντεγκερ, προκύπτει πράγματι ἓνας τόπος κι ἀναφαίνεται ἐπιτέλους.⁵ Ἀνακαλύπτω μιὰ νέα περιοχὴ ἢ γειτονιά θὰ πεῖ στρέφω πρὸς τὰ κεῖ τὴν ὑπαρξή μου. Ὁ ψυχικὸς προσανατολισμὸς εἶναι ἡ τροπὴ τοῦ Dasein, πού σὰν τὸ ἡλιοτρόπιο ἀναζητεῖ τόπο καὶ ζωὴ. Καὶ Dasein εἶναι ἡ ἐφήμερη παρουσία τοῦ Εἶναι, ὁ ἐκάστοτε τρόπος τοῦ Εἶναι νὰ συμβαίνει μέσα στὸν χῶρο καὶ στὸν χρόνο, νὰ ἀποκτᾶ ἓνα κέντρο ἐδῶ καὶ τώρα (Da), νὰ σαρκώνεται

λοιπόν σέ κάτι. Κανένα «Έδωνά-Εΐναι» τῶν φιλοσόφων, κανένα («Ώδε-Εΐναι» ἢ «Ένταῦθα-Εΐναι» δέν ἀποδίδει τὴν ἀπλή, στοιχειώδη βιωμένη ἐμπειρία τῆς ἐπιτόπιας παρουσίας πού δηλώνει ὁ γερμανικὸς ὄρος. Dasein εἶναι τὸ κέντρισμα τοῦ Εΐναι· ἀλλιῶς, ἡ παροντική σχέση τοῦ Εΐναι μὲ ἓνα «ἐδῶ», σχέση πού ρεεὶ ἡρακλείτεια μαζὶ μὲ τὶς κινήσεις τῆς ψυχῆς μου. Κάθε στιγμή τῆς σχέσης ὑπόσχεται ἤδη κάτι καὶ ἀνοίγεται σέ κάτι πέρα ἀπὸ μένα.

Ἄμέσως κατάλαβα πὼς στὴ Σιγκαπούρη θὰ εἶναι δύσκολο νὰ φλανάρω. Τέτοια πρόκληση καὶ ὁ πλέον ἔμπειρος φλανέρ θὰ δίσταζε νὰ τὴ δεχθεῖ. «Ὅσα χρόνια καὶ ἂν μείνεις ἐδῶ», μοῦ ἐξηγεῖ ὁ Πάολο, «πάντα θὰ ζορίζεσαι νὰ προσανατολιστεῖς, νὰ πεῖς πού βρίσκεσαι καὶ νὰ βρεῖς τὸν δρόμο σου πεζῆ». Ὁ Πάολο μιλά ἑλληνικὰ κι οἱ κουβέντες του εἶναι οἱ ἀναπαλμοὶ ἐνὸς ὁδοδείκτη, ἀκόμα κι ἂν μὲ ἀποθαρρύνουν. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ πόλη αὐτὴ σαμποτάρει τὴν ἄσκοπη περιδιάβαση, μοιάζει στρατηγικὰ διαμορφωμένη γιὰ νὰ ματαιώνει τὸν πόθο τοῦ φλανέρ, σχεδιασμένη νὰ ἐπιβάλλει ἓνα ιδιόρρυθμο καθεστῶς, ὅπου ὅλες σχεδὸν οἱ μετακινήσεις γίνονται ὀδικῶς ἢ μὲ τὸ μετρό.

Δύο εἶναι οἱ λόγοι πού ἡ Σιγκαπούρη δυσκολεύει τόσο τὸν περιπατητὴ καὶ πλάνητα. Κατ' ἀρχάς, πρόκειται γιὰ πόλη δίχως κέντρο. Μὲ ἐξάιρεση λίγα τετράγωνα ἀποικιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὶς γειτονιὲς μὲ τὰ ἑτερόκλητα ἐθνικὰ χρώματα, ὅπως εἶναι ἡ κινέζικη καὶ ἡ Ἰνδική, πού μοιάζουν μὲ λαδιὲς μέσα

σὲ νερό, ἢ ὑπόλοιπη πόλη εἶναι ἓνας πολυκέφαλος ὀργανισμὸς ποὺ ἀναπτύσσεται ἀσταμάτητα κατὰ πλάτος καὶ καθ' ὕψος. Τὸ ἱστορικὸ κέντρο δὲν λειτουργεῖ ὅπως αὐτὸ μιᾶς εὐρωπαϊκῆς πόλης, δὲν ὑφίσταται κἂν ὡς συμπαγῆς καὶ ἀρματωμένος πυρήνας, ἀπ' ὅπου θὰ μπορούσε ὁ φλανέρ νὰ ἐκστρατεύσει. Πρῶτη φορὰ περπατῶ σὲ μιὰ πόλη δίχως κέντρο, κι εἶναι μιὰ πόλη πέντε ἑκατομμυρίων.

Γιὰ τὸν Χάιντεγκερ τὸ κέντρο λειτουργεῖ ὡς κληρονόμος τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατόπεδου. Ἄς θυμηθοῦμε τὸ *De bello gallico* τοῦ Καίσαρα, γράφει, ὅπου κάθε ἀπόπειρα προσανατολισμοῦ ἔχει ὡς ἀφετηρία τὴ στρατοπέδευση. Κάθε περιοχὴ τριγύρω, κάθε μεμονωμένο σημεῖο μετριάται μὲ γνώμονα τὸ στρατόπεδο, αὐτὴ εἶναι ἡ καρδιὰ τῆς ἐκστρατείας καὶ κάθε κίνησης.⁶ Θὰ μπορούσε — ἢ μήπως θὰ ἔπρεπε — κάθε *Dasein* νὰ εἶναι ἓνα στρατόπεδο;

Εἶναι ἀργὰ τὸ βράδυ κι ἀκόμη γυρνῶ ἀστρατώνιστος σὲ μιὰ τεράστια λεωφόρο.

Ἐμποδισμὸς

Πέρα ἀπὸ τὴν ἀτροφία τοῦ κέντρου, κάτι ἀκόμη σαμποτάρει τὴ φλανερί: οἱ ἀχανεῖς λεωφόροι. Ἀδύνατον νὰ περιπλανηθῶ γιὰ πολλὰς ὥρες πρὸς μιὰ κατεύθυνση, οἱ λεωφόροι μὲ ἀποκόπτουν ἐπιβάλλοντας τεράστιες παρακάμψεις στὸ πουθενά. Κάθε ἀπόπειρα νὰ διασχίσω πεζῆ τὴν πόλη ἀποτυγχάνει. Οἱ θη-

ριώδεις διασταυρώσεις και μπαριέρες όλοένα με ύποχρεώνουν σέ παρεκκλίσεις χιλιομέτρων, που άπολήγουν σέ άερογέφυρες και άνισόπεδους κόμβους έν μέσφ ούρανοξυστών κι έμπορικων κέντρων.

Άκόμη κι ή πρόσβαση στην παράκτια ζώνη είναι δύσκολη κι έφικτή μόνο σέ σημεία τεχνικά διαμορφωμένα, ύποχρεώνοντας τόν φλανέρ νά γνωρίζει έκ των προτέρων έπακριβώς ποϋ κατευθύνεται, έφóσον έπιθυμεί νά βγει στή θάλασσα. Πόσο παράξενο είναι αυτό για ένα νησί, όπου θά έπρεπε κανείς νά καταλήγει στή θάλασσα ούτως ή άλλως.

*

Ή ιδεώδης περιπλάνηση, κατά Χάιντεγκερ, είναι άνεμπόδιστη και φυσική, ώστε γίνεται άξεχώριστη από τόν τόπο. Τό παράδειγμα που φέρνει είναι ό ροϋς του ποταμού. «Ό ποταμός είναι ή περιπλάνηση του τόπου», γράφει· άς ποϋμε, ό ταξιδιώτης που κατεβαίνει τόν Δούναβη ζει τή συγχώνευση του χώρου και τής άλλης. Τό ρεϋμα του ποταμού είναι τόπος και πλάνη άντάμα. Ή όσμωση τούτη τής περιπλάνησης (Wanderschaft) και του τόπου (Ortschaft) είναι αιγιματική· άφενός σημαίνει πώς «ό ποταμός που κυλάει είναι ό τόπος τής άλλης», άφετέρου πώς «ό ποταμός που κυλάει είναι ή άλλη του τόπου». ⁷ Ή χαιντεγκεριανή ιδέα τής περιπλάνησης θέτει τόν πήχη τόσο ψηλά, ώστε δέν είναι σαφές άν ό πλάνης είμαι έγώ ή ό τόπος ό ίδιος.

“Όλη αυτή η δυσκολία να φλανάρω είναι μια πρόκληση, τὸ νιώθω. Ἡ Σιγκαπούρη μου ἀντιστέκεται, καὶ ἐγὼ τὴ θέλω κοντά μου.

Maxwell Food Centre

Κάθομαι στὸ Maxwell Food Centre, μιὰ ἀπὸ τὶς πολλὲς στεγασμένες ἀγορὲς γιὰ γρήγορο φαγητό. Δεκάδες κιόσκια πωλοῦν φαγητὸ ἀπ’ ὅλη τὴν Ἀσία, καθένα εἰδικεύεται σὲ μιὰ περιοχὴ. Γύρω ἀπὸ τοὺς πάγκους ἀναδεύονται ἄνθρωποι ἀπὸ τὴ Μαλαισία, τὴν Ἰνδονησία, τὴν Κίνα, τὴ Βιρμανία κι ἓνα ζευγὸς εὐτραφῶν Ἀμερικανῶν μὲ τσιτωμένες βερμουῦδες.

Οἱ ἐθνότητες τῆς νοτιοανατολικῆς Ἀσίας ποὺ συμβιώνουν στὸ νησί συμφύρονται στοὺς δρόμους τῆς πόλης καὶ μαζεύονται σὲ στεγασμένες ἀγορὲς σὰν κι αὐτὴν ἢ σὲ ἐμπορικὰ κέντρα. Στὴν πραγματικότητα συγκροτοῦν χωριστὲς κοινότητες. Καί, παρόλο ποὺ δυτικὰ καὶ ἀσιατικὰ στοιχεῖα συνυπάρχουν, μοιάζουν μονωμένα. Ὁ διάλογός τους διεξάγεται στομωμένος ἢ ἀπρόσκοπτος, πάντως δὲν ἔχει ρυθμὸ καὶ μοιάζει τυχαῖος καὶ συγκυριακός (γευστικὴ ἐξάιρεση εἶναι ἡ κουζίνα Nonja).

Ἡ ἐντύπωση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν πολεοδομικὴ μορφή τῆς πόλης, ἢ ὅποια ἀναπτύχθηκε γύρω ἀπὸ γειτονιὲς Ἰνδῶν, Κινέζων καὶ Μαλαισιανῶν καὶ γύρω ἀπὸ ἄλλες μὲ στοιχεῖα ὀλλανδικῆς ἢ πορτογα-

λικής αποικιακής αρχιτεκτονικής. Αυτές ξεχωρίζουν άναμεταξύ τους, αλλά έμειναν άτροφικές, καθώς μέσα σέ λίγες δεκαετίες τεράστιες σύγχρονες κατασκευές τις ύπερκέρασαν χωρίς ποτέ πραγματικά νά τις συνδέσουν σέ έναν όμοιογενή ιστό.

Άπολαμβάνω έναν από τους καλύτερους και πιό δυνατούς καφέδες πού έχω πιει κι έτοιμάζω τήν όμιλία μου για τόν Χάιντεγκερ. Στους πάγκους και στα στρογγυλά τραπέζια ένα κινούμενο άνθρωπομαγμα πάει κι έρχεται. Συμπαρακαθήμενοι για λίγο εϊναι, κανείς δέν κάθεται περισσότερη ώρα άπ' όση άπαιτεί τó γεϋμα. Η ροή τοϋ πλήθους δημιουργεί μιá έγγύτητα παροδική κι έναλλασσόμενη.

Πιάνω κουβέντα με τή νεαρή Ίνδονήσια πού κάθεται δίπλα μου. Εϊναι αρχιτέκτων. Μοϋ έξηγει πώς τά έργα πού εκτελοϋνται στην πόλη τούτη δέν σταματοϋν ποτέ, με άποτέλεσμα καμιά γωνιά της νά μή μένει για πολϋ ίδια. Όλοένα κάτι γκρεμίζεται ή μετατοπίζεται ή αλλάζει πρόσοψη. Σκέφτομαι τόν Μπόρχες και τόν άναφέρω, αλλά δέν τόν γνωρίζει. Λίγη ώρα άργότερα οί σχηματισμοί στα τραπέζια έχουν διαφοροποιηθει, όπως πιθανόν θα έχουν αλλάξει πολλές προσόψεις κτιρίων ως τó τέλος τής έβδομάδας.

Τά σύνορα και τά όρια δέν άφανίζονται ποτέ, μετακινοϋνται μόνον διαρκώς, συρρικνώνονται κι επεκτείνονται, πάντως δέν χάνονται. Νιώθω ανακούφιση πού γνωρίζω πώς ή Σιγκαπούρη εϊναι νησί.

Τήν έπομένη θα συναντοϋσα τόν Πάολο σέ ένα

ἀπὸ τὰ κεντρικὰ McDonald's στὴ γειτονιά Bugis. Κατέφθασε καθυστερημένος. Εἶχε νὰ περάσει τρεῖς ἑβδομάδες ἀπὸ δῶ καὶ στὸ μεταξὺ τὸ ταχυφαγεῖο εἶχε μεταφερθεῖ ἓνα ὀλόκληρο οἰκοδομικὸ τετράγωνο πιὸ πάνω.

Zollikon

Στὰ 1965 ἡ Σιγκαπούρη ἔγινε ἀνεξάρτητο κράτος. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Χάιντεγκερ βρισκόταν στὸ Zollikon τῆς Ἑλβετίας, μιὰ μικρὴ καὶ εἰδυλλιακὴ κοινότητα στὸ καντόνι τῆς Ζυρίχης. Οἱ ρίζες τῆς ἑλβετικῆς κοινότητας φτάνουν στὸν 13ο αἰώνα. Ἡ ὀνομασία Zollikon ὀφείλεται πιθανὸν στὸν εὐγενῆ Dietrich von Zollikon, ὁ ὁποῖος σὲ μοναστικὲς πηγὲς ἀναφέρεται ὡς Dietericus.

Στὸ Zollikon ὁ Χάιντεγκερ συνδιοργάνωσε μὲ τὸν ψυχίατρο Medart Boss τὰ θρυλικὰ «σεμινάρια τοῦ Zollikon». ⁸ Semen, σημειώνει ὁ τελευταῖος, εἶναι τὸ σπέρμα, καὶ τὰ σεμινάρια αὐτὰ ἐν σπέρματι περιέχουν τὶς βάσεις γιὰ τὴ θεμελίωση μιᾶς νέας σχέσης ψυχοθεραπείας καὶ φιλοσοφίας.

Φαντάζομαι τὸν Χάιντεγκερ στὴν καρδιά τῆς Εὐρώπης νὰ καταδύεται σὲ φιλοσοφικὰ καὶ ψυχολογικὰ βᾶθη, ἀπορροφημένος στὶς συζητήσεις μὲ τοὺς ψυχιάτρους. Τί λόγο θὰ εἶχε νὰ ἐνδιαφερθεῖ γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ νέου, ἀνεξάρτητου κράτους τῆς Σιγκα-

πούρης στην άλλη άκρη του κόσμου; Το άρτισύστατο κράτος δεν ήταν παρά μια παλαιά άποικία, προκεχωρημένο φυλάκιο που άλλαζε συνεχώς χέρια μεταξύ Πορτογάλων, Ολλανδών και Άγγλων. Οί Ίάπωνες το είχαν καταλάβει από το 1942 έως το 1945, όποτε επανήλθε στη σφαίρα έλέγχου των Βρετανών. Από το 1963 έως το 1965 ή Σιγκαπούρη ήταν ένσωματωμένη στη Μαλαισία. Έπομένως, άκόμη κι αν στα 1965 πέτυχε νά γίνει ανεξάρτητο κράτος, δεν ήταν κοινότητα με ιστορία ριζωμένη στα βάθη του Μεσαίωνα, σαν κι αυτές που τόσο πιά τραβοῦσαν τόν Χάιντεγκερ και τόν Κάρλ Σμίτ. Ό πληθυσμός της ήταν πάντα ρευστός κι άεικίνητος, ένα σύμφυρμα Μαλαισιανών, Κινέζων, Ίνδονήσιων, Βιρμανών. Στα μάτια του Χάιντεγκερ τὸ νησί ήταν ένα άσήμαντο παραβλάσταρο τῆς εὐρωπαϊκῆς άποικιοκρατίας. Έπειτα, τέτοια μέρη είναι άνέκαθεν ιδεώδη για νά κρυφτεῖ όποιος άπορρίπτεται από τόν τόπο όπου θά ἤθελε ιδανικά νά άνήκει. Κι ό Χάιντεγκερ εἶχε πολὺ καλή σχέση με τόν τόπο του.

Αὐτὸ που δεν πέρασε ποτέ από τὸ μυαλὸ του Χάιντεγκερ και του Σμίτ είναι τὸ ένδεχόμενο τὸ σύμφυρμα νά είναι υγιέστερο από τὴν παρακμή.

Τὰ ξημερώματα ή πόλη μοιάζει με εὐμενὴ τροπικὸ βάλτο· τὸν περπατῶ σιγὰ σιγὰ και καθόλου δεν θά ἤθελα νά βρισκομαι στὸ Zollikon παρέα με τὸν Χάιντεγκερ.

Σουπερμάρκετ

Τὰ ράφια τοῦ ἰνδικοῦ σουπερμάρκετ εἶναι ξέχειλα, οἱ διάδρομοι στενοί, ἑκατοντάδες ἄνθρωποι σπρώχνονται καὶ στριμώχνονται. Τὰ προϊόντα συλλέγονται ἐδῶ ἀπ' ὅλη τὴν Ἀσία, κονσέρβες κάθε εἴδους μὲ ἀπροσδιόριστο περιεχόμενο, ἀλλὰ καὶ ἐπίλεκτα εἰσαγόμενα ἀγαθὰ ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴ Γερμανία, πολλὰ ἐκ τῶν ὁποίων τὰ βρῖσκει κανεὶς μὲ δυσκολία στὶς χῶρες παραγωγῆς (ὅπως μοῦ ἐξηγεῖ ὁ Πάολο ὅτι συμβαίνει μὲ κάποια περίφημα ἰταλικά ζυμαρικά ποὺ ἀγοράζει ἐδῶ, ἐνῶ δύσκολα τὰ βρῖσκει στὴν Ἰταλία).

Ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ οἰκείου καὶ τοῦ ἀνοίκειου εἶναι συνεχῆς, καθὼς ἐντοπίζω πασίγνωστες συσκευασίες εὐρωπαϊκῶν προϊόντων. Ἀλλὰ τὰ μεσαιωνικοῦ τύπου λογότυπα σὲ κάποια πακέτα μοῦ φαίνονται ἀλλοπρόσαλλα ἢ πάντως πιὸ ξένα ἀπ' ὅ,τι συνήθως, γι' αὐτὸ πιάνω ἕνα δυὸ γιὰ νὰ βεβαιωθῶ πῶς εἶναι ὄντως εὐρωπαϊκά. Κατεξοχὴν γερμανικὰ σκευάσματα, ὅπως σοκολατένια Marzipan, ἢ ἰταλικά, ἃς ποῦμε οἱ σάλτσες Barilla, συνυπάρχουν μὲ ἀγαθὰ πρὸς πώληση ποὺ δὲν θυμᾶμαι νὰ ἔχω ξαναδεῖ ποτέ, ἀνάμεσά τους ἕνα πνευμόνι. Τὸ εἶδα ξαφνικά μὲς στὸ ψυγεῖο, ἀνάμεσα σὲ γιαούρτια, γάλατα καὶ ἀλλαντικά, ὀπισθοπάτησα γιὰ μιὰ στιγμή, ὥσπου βρῆκα τὸ κουράγιο νὰ τὸ περιεργασθῶ. Ἦταν ἄψογα συσκευασμένο σὲ ἕνα πιατάκι ἀπὸ λευκὸ φελιζόλ, τυλιγμένο μὲ μία μόνο στρώση τῆς τόσο συνηθισμένης διαφα-

νοῦς μεμβράνης για τρόφιμα, με την ὁποία ἐσχάτως τυλίγουν καὶ στὴν Ἑλλάδα τὰ ἐπίλεκτα ἀχλάδια καὶ μῆλα βιολογικῆς γεωργίας. Ἡ δακτυλόγραφη ἐτικέτα ἔγραφε lung, ἔπειτα τὸ βάρος καὶ τὴν τιμὴ σὲ δολάρια Σιγκαπούρης, χωρὶς ὅμως νὰ διευκρινίζεται τὸ εἶδος ἀπ' ὅπου εἶχε ἀφαιρεθεῖ τὸ ὄργανο αὐτό. Ἀπὸ τί ζῶο βγῆκε, πῶς τὸ στράγγιζαν ἔτσι ὥστε ἀπέμειναν λίγες μόνο κηλίδες αἷμα καὶ πῶς τὸ τυλίξαν τόσο τέλεια μέσα στὴ ζελατίνη; Δοκίμασα νὰ μαλάξω τὸ πνευμόνι ἐλαφρά. Ἐνιωθα τρόμο καὶ ἡδονὴ συνάμα στὴν ἰδέα πῶς κάπως θὰ ἀντιδράσει, κι ἴσως χτυπήσει σὰν καρδιά.

Golden Mile Complex

Λένε ὅτι ὁ κόσμος ὅλος κλείνεται μέσα σὲ μιὰ σταγόνα νερό. Τὸ Golden Mile Complex εἶναι ἓνα μικρὸ δεῖγμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ μπρουταλισμοῦ, ἓνα μόνο ἀπὸ τὰ ἑκατοντάδες ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Σιγκαπούρης, μιὰ τεράστια σταγόνα ἀπὸ σκυρόδεμα, γηρασμένη ἤδη ἀπὸ ἀρχιτεκτονικὴ ἄποψη, ἀλλὰ ἀνθεκτικὴ τὰ μάλα ἀπὸ τεχνικὴ, ὅπως ἄλλωστε κάθε τέτοιο τσιμεντένιο ἔργο τῶν δεκαετιῶν '70 καὶ '80.

Τὸ Golden Mile Complex ἐξυπηρετεῖ κυρίως μέλη τῆς ταίλανδέζικης κοινότητας τῆς Σιγκαπούρης. Τριγυρνῶ στοὺς διαδρόμους του καὶ βλέπω ἀρά-

δες μαγαζάκια: μικροί και μεσαίοι Βουδες σέ χονδρική· γραφείο ταξιδίων (μόνο με λεωφορεία, για προορισμούς σέ ὅλη τή νοτιοανατολική Ἀσία)· δι-σκάδικο εἰδικευμένο στό χέβι μέταλ· ραφτάδικο (ὅπου καί τρία ψυγεῖα μέ ἄγνωστα ἀναψυκτικά καί ποτά)· κατάστημα γιά φιλοτελιστές· ἔταιρεία logistics· ἐναλλακτική ἰατρική· στούντιο ἠχογράφησης· γεωμαντεία· καραόκε· ποδοσφαιρικός σύλλογος· ἀρωματοθεραπεία· στό ὑπόγειο μασάζ, κι ἄλλες ράφτρες (οἱ κοπέλες συγχέονται)· τέλος, μιὰ βαρύτιμη πόρτα ἀσφαλείας, μιὰ μεγάλη ἐπιφάνεια μέ τζάμι ἀμμοβολῆς κι ἓνα κουδούνι vintage μπρούντζινο — εἶναι κάποιου εἴδους λέσχη ἢ θρησκευτική αἶρεση; Κάνω μεταβολή, περνῶ ἀπό τὰ μαγαζάκια, ἀποκρούω τὶς προτάσεις τῶν κοριτσιῶν καί ἀνεβαίνω μέ τὸν ἀνεγκυστήρα στὸν τελευταῖο ὄροφο τοῦ ἐμπορικοῦ κέντρου, ὅπου βρίσκεται ἓνα ὄμορφο κουλτουριάρικο σινεμὰ μέ εὐρωπαϊκὲς ταινίες, τὸ μοναδικὸ στό εἶδος του σέ ὀλόκληρη τὴ Σιγκαπούρη. Στὸ μπὰρ διακρίνω ἕξοχες ἀμερικάνικες καί σουηδικὲς μικροζυθοποιεῖς. Ἡ μουσικὴ εἶναι παραπάνω ἀπὸ οἰκεία, U2. Πολλοὶ Δυτικοὶ ἀνάμεσα στοὺς θαμῶνες (μοῦ συστήνουν ἓναν νεαρὸ Ἕλληνα μαθηματικὸ πού διδάσκει στό πανεπιστήμιο) καί διοπτροφόρες Ἀσιάτισσες μέ σοφιστικὸ ὕφος καί ἱκανὰ ἀγγλικά. Καθὼς μπαίνω στὴ μικρὴ αἴθουσα γιά νὰ παρακολουθήσω τὴν τούρκικη ταινία *Kedi*, ἓνα συμπαθὲς ντοκιμαντέρ ἀφιερωμένο στὶς γάτες τῆς Κωνσταντινούπολης, μοῦ ἔρχεται στὸν νοῦ ἡ ἀπο-

στροφή του Χάιντεγκερ και του Κάρλ Σμίτ για τον κινηματογράφο. Και οι δύο σιχαίνονταν τὸ σινεμά. Τί εἶναι πιά «πραγματικό», τί παρουσιάζεται ως «πραγματικό» στὸν «κοινὸ ἄνθρωπο ποὺ πηγαίνει σινεμά κάθε ἐβδομάδα» (94.302), κρᾶζει ὁ Χάιντεγκερ σὰν παλαιοημερολογίτισσα γεροντοκόρη κι ἰσχυρίζεται πὼς εἶναι ἐπικίνδυνη τούτη ἡ εἰκονικὴ δημιουργία ποὺ ἀπειλεῖ νὰ «ἐγκαθιστᾶ» ὅ,τι τῆς κατέβει (96.102). Τί ἄλλο εἶναι τὸ σινεμά, καταλήγει, ἂν ὄχι μιὰ «ἱστορικοτεχνικὴ αὐθαιρεσία»;

Τὴν ἀπάντηση τὴν ἔδωσε ἡ ταινία. Ὅσο τὴν ἔβλεπα, διάβαζε κι αὐτὴ τίς σκέψεις μου, ὥσπου ἀπηύδησε. Τότε ἓνας γέρος κάτοικος τῆς Κωνσταντινούπολης κοίταξε τὴν κάμερα, δηλαδή ἐμένα, καὶ μειδιώντας ἐξήγησε γιατί ἀγαπᾶ τίς γάτες: «Γιατί οἱ γάτες γνωρίζουν πὼς ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀξίζει δράμι περισσότερη προσοχὴ ἀπ' ὅση αὐτὲς τοῦ δίνουν».

Βγαίνοντας, νύχτα πιά, ἀπὸ τὸ τριτοκλασάτο ἐμπορικὸ κέντρο, ἔνιωσα ζεστασιὰ γιὰ τὴν πρόωρα γηρασμένη ἀσχήμια του, μιὰ ζεστασιὰ ποὺ ἔβγαине ἀπὸ μέσα μου. Οἱ κυλιόμενες σκάλες ἦταν ἐκτὸς λειτουργίας, κι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ἀκόμη μπαϊνόβγαϊναν στὸ κέντρο ἦταν μεγάλης ἡλικίας, ταλαιπωρημένοι: ἔμοιαζαν ὅλοι μὲ ταξιδιωτὲς ποὺ ἀναζητοῦσαν τὰ βασικὰ κι ὄχι μὲ μόνιμους κατοίκους τῆς πόλης. Ἴσως, πάλι, ὁ ἐκτρωματικὸς μοντερνισμὸς νὰ μοῦ ἔφερε στὸν νοῦ δικὰ μου βιώματα, τὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Γλυφάδας —μεγάλωσα στὸ Παλαιὸ Φάληρο κι ἡ Γλυφάδα ἦταν προορισμὸς γιὰ ψώνια καὶ

διασκέδαση—, κι ἄς βλέπω πῶς τοῦτα δῶ ἔχουν περισσότερους διαδρόμους, ἐπίπεδα καὶ βαθύτερα ὑπόγεια καὶ πῶς ἐπιπλέον εἶναι ἑκατοντάδες, διάσπαρτα σὲ ὅλη τὴ Σιγκαπούρη, σὰν τὶς κατάφωτες πολίχνες ποὺ βλέπει ἀπὸ ψηλὰ ὁ πιλότος.

*

Τὶς ἐπόμενες ἡμέρες ἐπισκέφθηκα κάμποσα ἀκόμη ἐμπορικὰ κέντρα, χανόμεν κατ' ἐξακολούθηση στοὺς χωστούς ἡμιωρόφους καὶ στὰ ἀλλόκοτα ἐπίπεδα.

Σὲ κάποιον ἀνακάλυψα μιὰ μεγάλη ὑπόγεια ἀγορὰ μὲ στενὴ εἴσοδο καὶ χαμηλὸ ταβάνι. Τόνοι ἀπὸ φτηνὰ ἐμπορεύματα κάθε λογῆς, τσουμπλέκια θὰ τὰ λέγαμε, πράγματα ἀπὸ πλαστικὸ κυρίως, κουκλάκια, μπρελόκ, φωτιστικά, παιχνιδάκια, ἦταν στοιβαγμένα κατὰ μῆκος ὅλων τῶν τοίχων, γίνονταν τοῖχοι τὰ ἴδια, ἔφτιαχναν τυφλὲς στροφές κι ἀπόκρυφες γωνιές, ἓνα κράμα ἀναρχοῦ παζαριοῦ κι ἐξαντλητικοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ ὑπάρχοντος χώρου.

Ὁ φοβερὸς πληθωρισμὸς τῶν φτηνοεμπορευμάτων ἦταν ἀντιστρόφως ἀνάλογος πρὸς τὴν τιμαριθμικὴ τους ἀξία. Ἦθελα νὰ ἐξερευνήσω τὸν παράξενο αὐτὸν ὑπόγειο κόσμος, ἀλλὰ ἡ μυρωδιὰ τοῦ πλαστικοῦ μοῦ ἔφερε ναυτία καὶ μὲ ἀνάγκασε νὰ βγῶ στὴν ἐπιφάνεια. «Οἱ Ἀσιάτες ἔχουν ἐμμονὴ μὲ τὰ εὐτελεῖ μικοπράγματα», μοῦ ἐξήγησε ἀργότερα ὁ Πάολο, «τοὺς καταλαμβάνει μιὰ φρενήρης μανία νὰ μαζεύουν ἄχρηστα ἢ ἀταυτοποίητα προϊόντα». Φέρ-

νουν τύχη άραγε όλα αυτά; Είναι μια καθημερινή λατρεία του εϋτελοϋς;

Orchard Road

Ό άσιατικός καταναλωτισμός θεριεύει, βρίσκεται σέ παραφορά και έξαρση. Άντιθέτως, ό δυτικός καταναλωτισμός μελαγχολεί, είναι σέ άποδρομή.

Στά μάτια του βιαστικοϋ έπισκέπτη ή Σιγκαπούρη μοιάζει με γιγαντιαίο shopping mall. Εϋποροι και φτωχοί δίνουν τήν έντύπωση πώς καταναλώνουν άσταμάτητα σέ κάθε λογής έμπορικά κέντρα, οί μέν στους άχρωμους όγκους άπό σκυρόδεμα περασμένων δεκαετιών, όπως τò Golden Mile Complex, οί δέ στά φουτουριστικά κέντρα τής Orchard Road, του μεγαλύτερου έμπορικοϋ δρόμου τής Άσίας.

Ό φλανέρ γνωρίζει πώς τά έμπορικά κέντρα είναι ή τερατώδης μετάλλαξη τών παριζιάνικων έμπορικων στοών. Είναι κι αυτά ένα έξω γυρισμένο μέσα, σαν πουκάμισο βιαστικά βγαλμένο: βιτρίνες που δέν βλέπουν στόν δρόμο, αλλά σέ χώρους έσωτερικούς, στερημένους τò φως του ήλιου, και σέ διαδρόμους έλικοειδείς, έντέλει σέ όρόφους όλόκληρους.

Σταδιακά οί έμπορικές στοές έγιναν έμπορικά κέντρα, οί πιò ρομαντικοί θά έλεγαν πώς έκφυλίστηκαν σέ δαϋτα. Ένδιαμέσως μεσουράνησε τò πολυκατάστημα, όπου ή έναλλαγή έμπορευμάτων γινό-

ταν ταχύτερα από ό,τι στις passages. Σήμερα ακόμη οι παλαιές στοές επιδροῦν στην ψυχή τοῦ φλανέρ αναλγητικά και με τρόπους πού τὰ βλοσυρά ἐμπορικά κέντρα ἀδυνατοῦν. Οἱ στοές μοιάζουν με μήτρα, ἔγραψε κάπου ὁ Βάλτερ Μπένγιαμιν. Σκέφτομαι πὼς παραμένουν πιὸ γοητευτικές ἀπὸ τὰ τιμεντένια παγόβουνα πού εἶναι τὰ ἐμπορικά κέντρα. Σὲ δέχονται ἐντὸς τους και νιώθεις πὼς σὲ ἀγκαλιάζουν. Ἴσως γιατί εἶναι ὀφιοειδεῖς και ζωηρές· και μιὰ ἀνάλαφρη, ἑλλειπτική βόλτα ἐντὸς στοᾶς παραπέμπει πάντα σὲ λωρίδες Μέμπιους.

Μπροστὰ στὴν Orchard Road, ἡ Oxford Street τοῦ Λονδίνου μοιάζει με παρία, κι οἱ παριζιάνικες passages ὀριστικά χαμένες σὰν τὶς σαγηνευτικές στὰρ τῶν κλασικῶν νουάρ. Ἐδῶ ἡ ἀρχιτεκτονική θυμίζει πότε πότε ἐπιστημονική φαντασία: κατασκευές πανάκριβες πού συνδέονται ὑπογείως σὲ μήκος πολλῶν χιλιομέτρων. Στὶς στοές αὐτές, στοὺς ὀρόφους, στὰ μαγαζιά και στοὺς ἀνελκυστήρες τὰ πλήθη πυκνώνουν ἀπρόβλεπτα. Σχηματίζουν ἓνα τεράστιο σῶμα πού σχεδὸν ἐφάπτεται με τὸ ἐλάχιστο δικό μου. Τὸ μάγμα ἐθνοτικῶν χαρακτηριστικῶν και γλωσσῶν με ἀπωθεῖ και με ἔλκει συνάμα, ὅπως καθετὶ πού κοχλάζει.

Βρίσκομαι σὲ ἓνα ἀσιατικὸ μελίσσι. Ὅπως σὲ κάθε μελίσσι, προκύπτει ἐκ τοῦ σύνεγγυς πὼς δὲν ὑπάρχει συμπαγὲς σῶμα, μᾶλλον πρόκειται για ἓναν ὁμοιογενὴ στρόβιλο σωματιδίων. Τὰ πρόσωπα πού με πλησιάζουν εἶναι τόσο ξένα, ὥστε νιώθω ἀσφα-

λής, λές και μιὰ εϋπλαστη μεμβράνη μᾶς χωρίζει και μ' ἀσφαλίζει, κάποιου εἶδους νεοπλατωνικό ὄχημα τοῦ ἑαυτοῦ, μιὰ ἐνδιάμεση χώρα ἀνάμεσα στοῦ σῶμα τῶν ἄλλων και τὴν ψυχὴ μου. Δὲν γνωρίζω τίποτα σχεδὸν γιὰ τὰ ἐθνικὰ χαρακτηριστικά, τὶς ἔξεις και τὶς ἀγοραστικὲς συνήθειες τῶν ἀνθρώπων ποὺ μὲ στριμώχνουν στὸν ἀνεγκυστήρα, ἀλλὰ ἡ ἀναρχὴ διασπορά τους, μόλις ἀνοίξουν οἱ θύρες, μοῦ εἶναι ἐπώδυνα οικεῖα. Κοιτῶ ὀλόγυρα, θέλω νὰ ξεδιαλύνω τούτῃ τὴν εἰσβολὴ τῆς οικειότητος σὲ ἓνα μέρος τόσο ἀνοίκειο, μὲ παραξενεύει ποὺ νιώθω κάτι οικεῖο ἐδῶ — τί μπορεῖ νὰ εἶναι αὐτό; Ἄς δῶ ξανά.

Ἑκατοντάδες ἀνθρωποὶ πᾶνε ἀπὸ δῶ, πᾶνε ἀπὸ κεῖ, πότε πάνω, πότε κάτω, οὐδέποτε ἐστιάζουν σὲ μιὰ ξεκάθαρη και μόνη δραστηριότητα. Βλέπω τὸν πολλαπλασιασμὸ ἀπειράριθμων μικρῶν ἢ μεγάλων κινήσεων ποὺ δὲν συντείνουν σὲ ἓναν σκοπὸ οὔτε κι ἐναρμονίζονται ποτέ, μᾶλλον διασπῶνται ἀμέσως σὲ ἐτερόκλητες δράσεις: κάποιοι μιλοῦν σὲ κινήτὰ τηλέφωνα, ἄλλοι ψωνίζουν, ψάχνουν στὰ μαγαζιά ἢ τρῶνε στὸ πόδι. Ἐξαίφνης θυμήθηκα.

Λίγες μέρες νωρίτερα, στὴν Ἀθήνα ἀκόμη, λησμόνησα τὸν ἑαυτό μου μέσα σὲ ὀμάδες ἀνθρώπων ποὺ στροβιλίζονταν ἀσκόπως κι ἀνερμάτιστα, ὅταν ἐπισκέφθηκα τὸ Κέντρο Πολιτισμοῦ Ἰδρυμα Σταῦρος Νιάρχος κατὰ τὶς πρῶτες ἡμέρες τῆς λειτουργίας του. Ἡ Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη δὲν λειτουργοῦσε ἀκόμη, βιβλία δὲν ὑπῆρχαν στὰ ράφια, ἀλλὰ κόσμος συνέρρεε στοὺς ὀρόφους τῆς νὰ δεῖ — ἀλήθεια, τί;

Στὸν προαύλιο χῶρο προβαλλόταν μιὰ παιδική ταινία μὲ πριγκίπισσες καὶ ροζ ἀλογάκια, κατὰ μῆκος τοῦ τεχνητοῦ καναλιοῦ βόλταραν νεαρὰ ζευγάρια μὲ μωρά, ἔφηβοι ἀγόραζαν καφὲ καὶ μπίρες ἀπὸ ὑπαίθριες καντίνες (οἱ ὁποῖες δὲν βρίσκονται πιά ἐκεῖ τώρα ποὺ χειμῶνιασε) καὶ ἄλλοι ρωτοῦσαν τὸν δρόμο γιὰ τὴ συναυλία στὸ τεχνητὸ ἀλσύλλιο παραδίπλα. Τίποτα καὶ κανεὶς δὲν συνέδεε τὰ ἐπιμέρους πλήθη ποὺ σκορπίζονταν καὶ βούιζαν μέσα κι ἔξω ἀπ' τὸ ἀρχιτεκτονικὸ τους θαῦμα. Αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἀπὸ τὴν Ἀθήνα συνηχοῦσε τώρα μὲ τὸν ὀρυμαγδὸ τῶν νέων εἰκόνων, ποὺ μ' ἔβρισκαν ἀδιαμόρφωτες ἀκόμη.

*

Δεῖτε τίς μέλισσες, ἔγραψε ὁ Χάιντεγκερ, παθιάζονται μὲ τὰ λουλούδια μὲ ἕναν τρόπο ποὺ κανένας ἄνθρωπος δὲν παθιάζεται μὲ τὸν χῶρο ἢ τὰ πράγματα. Γιατὶ οἱ μέλισσες δὲν σχετίζονται ἀπλῶς μὲ τὰ λουλούδια, μᾶλλον κυριεύονται ἀπὸ τὸ φυσικὸ περιβάλλον, ὁ συνεπαρμὸς τους εἶναι κυριολεκτικὸς, πρόκειται γιὰ κάποιας λογῆς κατάληψη. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς Benommenheit: οἱ ἄνθρωποι μόνον «χειρίζονται» τὰ πράγματα ἢ «πράττουν» πράγματα (tun und handeln), ἐνῶ οἱ μέλισσες ἀφήνονται νὰ καταληφθοῦν ἀπὸ τὴ φυσικὴ ροὴ τοῦ κόσμου, ἀμέσως γίνονται ἕνα μαζί του.⁹ Καμιὰ τεχνικὴ ἢ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν κατορθώνει νὰ ἐνώσει ἕναν ἄνθρωπο

μέ το περιβάλλον του όπως συνδέει έξαρχής ή φύση τή μέλισσα με τόν χώρο.

Δέν είμαι μέλισσα, αδυνατώ να γίνω ένα με τόν χώρο, ούτε όμως νιώθω πώς μπορώ να έλέγξω τόν χώρο γύρω μου, να τόν χειριστώ και να τόν κατευθύνω· μάλλον ασχάλλω, πάει να πεϊ στενοχωριέμαι, δυσανασχετώ και με δυσκολία υποφέρω τò υπόλοιπο τής βόλτας. Βρίσκω καταφύγιο στο μοναδικò βιβλιοπωλεϊò μέσα σε τόσα mall, απ' όπου αγόρασα μιà άγγλική μετάφραση τής *Τέχνης τής έγκόσμιας σοφίας* του Baltasar Gracián (1647).

Περπατώντας λίγο άργότερα υπό βροχήν στην Orchard Road, ήταν αδύνατον να σταματήσω ένα ταξί, άκόμη και να διασχίσω τόν δρόμο. Ύστερα από κάμποση ώρα έμαθα πώς οι πιάτσες βρίσκονται ένσωματωμένες στα γιγάντια πάρκινγκ τών έμπορικων κέντρων και πώς δέν διασχίζει κανείς τόν δρόμο όπου και όπως του κατέβει, αλλά μόνο από όρισμένες διαβάσεις.

Can Can

Ή γλώσσα είναι κατάλυμα. Φυλαγόμαστε και μεγαλώνουμε μέσα της όπως σε ένα σπίτι, ή μάλλον στη γλώσσα κατοικεί καθετί που είναι, μάς λέει ó Χάιντεγκερ σε μιà από τις πιò γνωστές του ρήσεις: «Die Sprache ist das Haus des Seins. In ihrer Behausung wohnt der Mensch».¹⁰

Τὰ Singlish, ἡ καθομιλουμένη ἀγγλικὴ τῆς Σιγκαπούρης, εἶναι ἓνα ἀλλόκοτο γλωσσικὸ οἶκημα. Ἐδῶ μπαινοβγαίνω μέρες καὶ νιώθω ἔλξη, ἔκπληξη, ἀπώθηση καὶ πάλι ἀπ' τὴν ἀρχή. Τὰ Singlish εἶναι μιὰ γλώσσα ποὺ προῆλθε ἀπὸ τὴ συνοίκηση ἀγγλικοῦ λεξιλογίου καὶ κινεζικῆς γραμματικῆς. Λέξεις τῆς ἀγγλικῆς παραλλάσσονται νοηματικὰ καὶ μεταφυτεύονται στὶς δομὲς μιᾶς ὀλότελα ξένης πρὸς τὴ Δύση ὀργάνωσης τοῦ λόγου, ποὺ εἶναι τὰ κινεζικά. Τὸ πιὸ γνωστὸ παράδειγμα εἶναι τὸ στοιχειῶδες ρῆμα can, ποὺ κανονικὰ σημαίνει «μπορῶ». Στὰ Singlish ἡ λέξη αὐτὴ χρησιμοποιεῖται ἐπιρρηματικὰ καὶ σημαίνει «ἐντάξει» ἢ «βεβαίως», εἴτε δηλώνει δυνατότητα, ὅπως ὅταν θέλουμε νὰ ἀφήσουμε ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα ἀνοιχτά. Γιὰ παράδειγμα, ζήτησα μιὰ μπίρα ὡς ἐξῆς:

«May I have a beer in a bottle?» («Μπορῶ νὰ ἔχω ἓνα μπουκάλι μπίρα, παρακαλῶ;»).

Καὶ ἔλαβα τὴν ἀπάντηση:

«Bottle cannot, can can», ποὺ σημαίνει: in a bottle you cannot, but you can have beer in a can. («Μπίρα σὲ μπουκάλι δὲν ἔχουμε, μπορεῖτε ὅμως νὰ πάρετε μία σὲ κουτάκι».)

Ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ σύνταξη τῶν Singlish εἶναι ἐλλειπτικὴ. Οἱ προτάσεις μοιάζουν ἀποστεωμένες καὶ λιπόσαρκες, μὲ τὰ ὑποκείμενα νὰ παραλείπονται ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ λόγου ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα στὰ ἀγγλικά τῆς Ἑσπερίας.

*

Τὸ μοναδικὸ βιβλιοφιλικὸ καὶ «ψαγμένο» βιβλιοπωλεῖο τῆς πόλης λέγεται Books Actually. Ἐδῶ ἀγόρασα μιὰ ἀνθολογία νέων πεζογράφων ποὺ ζοῦν καὶ γράφουν στὴ Σιγκαπούρη. Τὸ θέμα τῶν διηγημάτων εἶναι οἱ γάτες. Θὰ μπορούσαν ἀπὸ γλωσσικὴ ἄποψη νὰ ἔχουν γραφεῖ στὴν Ἀγγλία, στὴ Νότιο Ἀφρικὴ ἢ στὴν Αὐστραλία. Κανεὶς δὲν γράφει στὰ Singlish, ἀλλὰ στὰ διεθνῆ καὶ στρωτὰ ἀγγλικά.

Κι ὅμως, τὸ γλωσσικὸ ὑβρίδιο ποὺ εἶναι τὰ Singlish φέρνει μαζί του κάτι σφριγηλὸ καὶ ἀνθεκτικὸ, πέρα ἀπὸ γλῶσσες καὶ κοινότητες, λές κι εἶναι ἀπότοκο κάποιου πειράματος ἢ ἀτυχήματος. Ὅσο γιὰ τὶς ἐξωτικὲς γλῶσσες ποὺ ἀκούω στὸν δρόμο, μαθαίνω πὼς εἶναι διάλεκτοι (κυρίως κινεζικὲς) σὲ διαθλασμένες ἢ παρεφθαρμένες μορφές.

Ἀγαπῶ τὶς τροπὲς τῆς γλώσσας, ποὺ δίχως ἱστορία ἢ χάρη βγάζουν τὴ γλώσσα στὸν Μάρτιν Χάιντεγκερ.